

door R.H. Alma

De naam Oosterhesselen wordt voor het eerst vermeld in een oorkonde van de bisschop van Utrecht uit 1207/1208, gespeld als "Oosterhessel".¹ Op zich is dat eigenaardig: in lokale bronnen wordt tot in de zeventiende eeuw namelijk kortweg over Hesselen en soms Hesselte gesproken. Er was echter nog een dorp in Drenthe dat zo heette, het huidige Darp bij Havelte, waar in de Middeleeuwen een kerk stond. Om deze twee dorpen van elkaar te kunnen onderscheiden, werd het ene ook wel aangeduid als Westerhesselen en het andere als Oosterhesselen. Op dezelfde manier zijn in de provincie Groningen de plaatsnamen Ooster- en Westernieland, en Ooster- en Westerwijtwerd ontstaan. Over de betekenis van de naam Hesselen tasten we in het duister. Sommigen leiden het af van 'hazelaar', zoals wel meer plaatsnamen van bomen zijn afgeleid, maar meer dan een veronderstelling is dit niet.²

Oosterhesselen werd in de late Middeleeuwen kerkelijk afgesplitst van Zweeloo. Door de toenemende bevolkingsdruk nam het aantal parochies in die tijd in heel Drenthe gestaag toe. In 1335 komt Oosterhesselen al voor als een apart kerspel, een zelfstandige parochie. Toen moet er dus al een kerk hebben gestaan. Dit was echter niet het huidige gebouw, want dat stamt uit iets latere tijd. Op grond van stijlkenmerken en de overeenkomst met de kerkstorens te Beilen, Havelte, Rolde en Ruinen kan de bouw van de toren worden gedateerd in het begin van de vijftiende eeuw. De toren staat los van het schip (het middengedeelte), wat in Drenthe zeer ongebruikelijk is. Het is dan ook niet de oorspronkelijke situatie. Kerk en toren waren aanvankelijk met elkaar verbonden, zoals tot de laatste restauratie te zien was aan de oostzijde van de toren: daar was de nok van het oude dak nog zichtbaar. In de loop van de vijftiende of het begin van de zestiende eeuw is men begonnen de kerk te vergroten. Daarbij werd allereerst het belangrijkste gedeelte onder handen genomen: het koor aan de oostzijde, waar de mis werd opgedragen. Om het oude koor heen werd een nieuw gebouwd, waarna het oude gesloopt werd. Een vergroting van het schip is echter nooit voltooid en omstreeks 1625 is het middengedeelte zelfs gesloopt. Daardoor bleef eigenlijk alleen een losstaand koor over. Inmiddels was echter rond 1600 de Hervorming doorgevoerd, waardoor er in het koor geen missen meer werden opgedragen. Het was zodoende groot genoeg om de Hesselers als hervormde kerk te dienen.³

Oosterhesselen mocht dan afgesplitst zijn van Zweeloo, bepaalde banden met de moederparochie bleven nog eeuwen bestaan. Het collatierecht (het recht om de pastoor en de koster ter benoeming voor te dragen) kwam bijvoorbeeld toe aan de pastoor te Zweeloo. Ook werd een gedeelte van het Zweelooër kerkhof nog lange tijd "de Hesseler Slagen" genoemd.⁴ Daarnaast kreeg de pastorie van Zweeloo in de zeventiende eeuw nog tienden (letterlijk een tiende deel, bijvoorbeeld van de oogst) uit enkele goederen te Oosterhesselen. Omgekeerd vermeldde een opgave van de kerkelijke inkomsten van Zweeloo dat de kerk te

In nomine sē et in diuine trinitatis amen. Theodāus dei grā tēstensis ep̄s
om̄ibz tam futuris q̄ p̄sēbz salutē in dño. vniuersitati ur̄e notū esse uobis
qđ cōstitutus in p̄sētia n̄ra dñs in xpo fēdēus abbas de Rume hūiliter a
nobis et in deo postulauit ut quiddā possēssōes ecclie b̄tē n̄re in Rume et
in Seleweth qđ ip̄e et aūctores sūi r̄r̄. annis et amplius sine int̄ruptōe
p̄sēssōis auctōitate ecclie q̄tē possēssōes cōfirmare. Nos igit̄ neminē
uolentes in n̄re suo p̄dictū ne de ceteris ecclie in Rume et Seleweth qm̄
et in iuncto nobis offīcio fouere teneā et regere ulla moueri possit q̄sō
sup̄ possēssōibz suis quas p̄sē n̄ris cōsum? notā uidelicet in domo
quātā in oosterhessel et in alia domo in Gees. Jē in domo una in echden in
duabz ecclia domibz in deuere Jē in duabz domibz in legghelo. et in una do-
mo in lode Jē in una domo in thūngelo. in t̄bz ecclia domibz in biach. et in
duabz domibz in voluho eas om̄ipotentis dei auctoritate et n̄ra cōfirmāuim?
et ad eā cōfirmacōem p̄sentē paginā cōscribi fecim? et sigilli n̄ri imp̄ressiōē

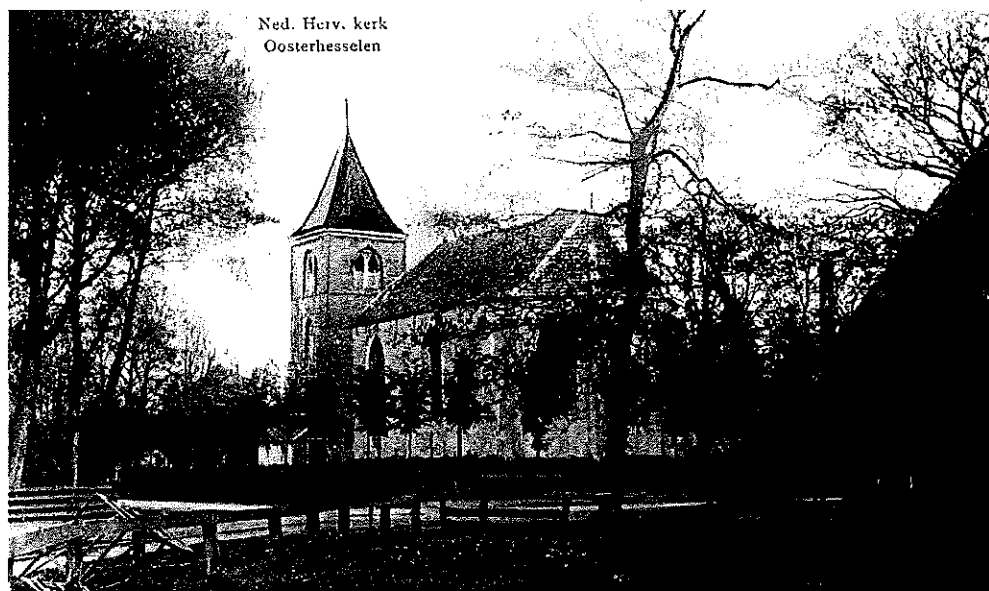
Een deel van de oorkonde uit 1207/1208, waarin Oosterhesselen voor het eerst wordt genoemd, gespeld als "Oosterhessel"
(tiende regel van boven, derde woord van links). Overigens betreft het hier een middeleeuws afschrift; de oorspronkelijke
oorkonde is niet bewaard gebleven (RAD, archief klooster Dikninge)

Oosterhesselen jaarlijks 32 of 33 mudden rogge uit de landen in haar parochie ontving. Dat
dit bij de opgave van Zweeloo vermeld wordt, duidt op de moeder-dochterrelatie. Overigens
hadden ook geestelijke instellingen in andere plaatsen jaarlijkse roggerenten uit bepaalde er-
ven te Oosterhesselen, zoals de pastorieën te Sleen en Dalen en een vicarie te Coevorden ten
behoefte van de armen.⁵ Deze renten gingen echter terug op schenkingen van individuele
Hessellers. De rente van twee mud rogge uit Soebring-erve ten bate van de pastorie te Sleen
was bijvoorbeeld op 28 oktober 1482 in een testament gelegateerd door de toenmalige eige-
naar van Soebring. Een testament was bij uitstek het middel om schenkingen aan geeste-
lijke instellingen te doen, opdat na de dood van de testateur voor diens zieleheil gebeden
kon worden. Als men over meer goederen beschikte, verdeelde men de legaten vaak over
naburige kerken of geestelijke instellingen waar de familie een band mee had. Dat een rente
van Soebring-erve in Sleen terecht kwam, is zodoende niet uitzonderlijk. Even tekenend is
dat de latere eigenaars van het erve na de Hervorming jarenlang processen voerden om
onder de betaling van de renten uit te komen. Voor het zieleheil van de schenkers werd toen
namelijk niet meer gebeden, zodat de vrome bedoelingen waren verworpen tot een finan-
ciële last, waar niets meer tegenover stond.⁶

De parochie Oosterhesselen omvatte ook de buurschappen Gees en Zwinderen. De
kerk zal in het dorp Oosterhesselen gebouwd zijn omdat daar toen de meeste mensen woon-
den. In een opgave uit de late Middeleeuwen, de zogenaamde Zwolse lijst uit circa 1450,
worden voor het dorp Oosterhesselen vijftien gezinshoofden en erven genoemd: achtereen-
volgens Albert Wolmerynck, Evert van Zwynre, Wernse Hebynghe, Bernt Ebynghe, Aloef
Homerynghe, Frederyck Bannerynghe, Hinryck Bannyinghe, Evert Ebynghe, Hinryck ten
Dike, Roloff Schuryng, Ludeloff Hespinghe, Rolef Banrynghe, Bantinghe, Jan Gibbykinghe
en Sodebrynck. In Gees en Zwinderen tezamen zijn dat er negentien of twintig. In Zwinderen

waren vanouds tenminste vier erven en dus resteren voor Gees op zijn hoogst vijftien of zestien. Deze cijfers geven slechts een indicatie van de totale bevolking, maar ze ondersteunen toch de veronderstelling dat Oosterhesselen halverwege de vijftiende eeuw niet minder inwoners telde dan Gees en vermoedelijk iets meer. Dit wordt mogelijk bevestigd door de schuldmudden, een belasting die door de erven moest worden afgedragen aan de bisschop van Utrecht. Men vermoedt dat het aantal schuldmudden overeen komt met het aantal erven in de tiende eeuw, mogelijk enkele eeuwen later. Van dergelijke schuldmudden waren er in Oosterhesselen acht en in Gees zeven. Pas later zou Gees sneller groeien: in elk geval vanaf circa 1600 tot circa 1830 telde deze buurschap meer inwoners.⁷ Een andere reden om de kerk in Oosterhesselen te bouwen was de ligging van het dorp rond een kruispunt van wegen. Ook vóór de kerkstichting kwamen de inwoners van Gees en Zwinderen al door Oosterhesselen om in Zweeloo ter kerke te gaan. Van enig belang van de bewoners van De Klencke bij een nabij gelegen kerk blijkt vóór de zestiende eeuw nauwelijks iets.⁸

De pastoor van Oosterhesselen woonde in de weem (pastorie) aan de zuidwestzijde van de brink (zie kaart 2.1 op pagina 26, nr. 2). Deze priester was belast met de zielzorg van het hele kerspel. Aan de kerk was ook een koster verbonden. Deze woonde in de kosterij, die ten westen van de kerk stond (kaart 2.1, nr. 3). Kosteners waren doorgaans geen priesters, maar hadden dikwijls wel een lagere wijding. In de dorpen waar een school was, was hij de aangewezen persoon om ook de functie van schoolmeester te vervullen. Het is niet bekend of Oosterhesselen vóór de Hervorming een school had, maar onmogelijk is het niet. Rolde en Beilen telden in ieder geval al een school in 1535. Toen enkele ambtenaren van de hertog van Gelre dat jaar door Drenthe reisden, brachten zij een bezoek aan deze scholen, waar ze "Als dat gewoentlick" elk kind een stuiver schonken.⁹ Blijkbaar bestonden ze toen dus al geruime tijd. Bij de Hesseler pastorie en kosterij hoorden ook landerijen. Voor

Al eeuwenlang domineren de toren en de kerk het dorp Oosterhesselen, de toren nog een paar eeuwen langer dan de kerk. Deze ansichtkaart dateert uit circa 1920 (collectie K.R. Draaijers, Oosterhesselen)

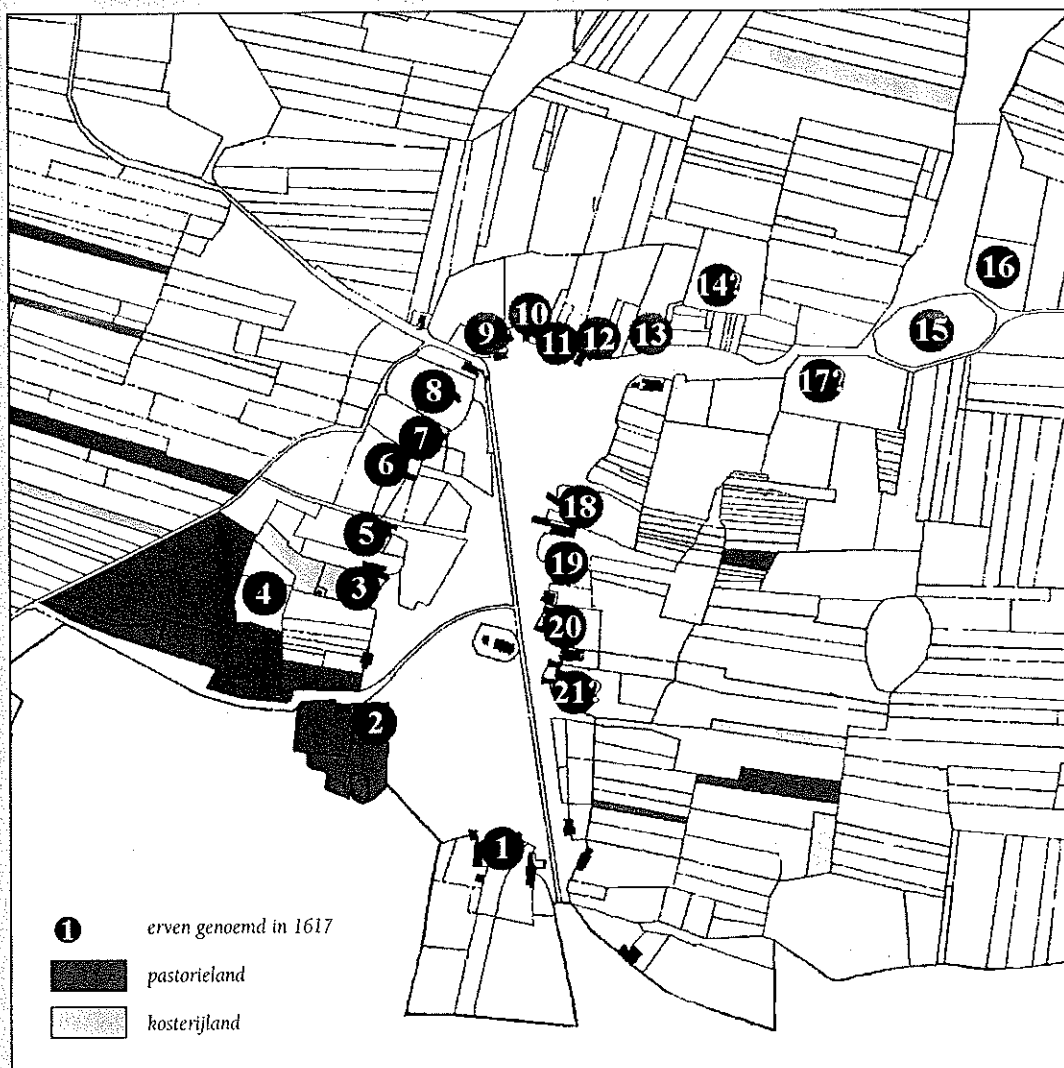
een deel werden die door de pastoor en de koster verhuurd, maar vaak waren ze ook zelf boer.

In tegenstelling tot veel andere parochiekerken had die van Oosterhesselen geen vicarieën of prebenden.¹⁰ Dit waren geestelijke stichtingen, vaak ingesteld door welgestelde lieden voor het zieleheil van hen en hun familie. De geestelijken die de betreffende altaren bedienden, leefden van de inkomsten van goederen die bij de stichting geschonken waren. Vicarissen hadden bovendien een taak bij de zielzorg. Omdat het collatierecht van de kerk te Oosterhesselen tot de Hervorming bij de moederkerk in Zweeloo berustte, zou men verwachten dat de bewoners van De Klencke door het stichten van vicarieën of prebenden hun invloed op het reilen en zeilen van de dorpskerk vergroot zouden hebben. Het feit dat zij dit niet hebben gedaan, zou een aanwijzing kunnen zijn dat de havezate vóór de zestiende eeuw niet permanent door adellijke families bewoond is geweest of in elk geval niet hun hoofdresidentie was.

Het lijkt erop dat de kerk van Oosterhesselen ter gelegenheid van haar stichting landerijen gedoteerd kreeg (als 'huwelijksgift' meegegeven) die buiten het toenmalige dorp lagen en misschien voor die gelegenheid ontgonnen werden of in elk geval van de markergonden afgesplitst. Afgaand op een reconstructie van de erven in het dorp rond 1600 (zie kaart 2.1 op pagina 26) is het namelijk opvallend dat zowel de kerk, de kosterij (3), de pastorie (2), en de kosterij- en pastoriegoederen in het zuiden van het dorp liggen. Dat zou betekenen dat de grens van de 'bebouwde kom' rond 1300 grofweg gelegen kan hebben tussen de erven Bloeminge (5) en Smits (21). Toch sluit dit niet uit dat het erve Soebring (1) al vóór 1300 bestond, want het dorp hoeft geen compacte, aaneengesloten bebouwing te hebben gehad. Het gebied van Soebring wordt in de volksmond nog steeds wel 'Het Klooster' genoemd. Op grond daarvan heeft men ten onrechte gemeend dat de bezittingen die het St.-Brigittenklooster te Kampen tijdens de Middeleeuwen in Oosterhesselen had, hier lagen. In werkelijkheid was Geertserve (20), ten oosten van de kerk, in het bezit van dit klooster. Ook de "domus et area" (het huis en land) die het klooster te Ruinen in 1207/1208 bezat in Oosterhesselen worden wel op de plaats van Het Klooster vermoed. Deze goederen moeten echter vrij snel daarna in andere handen zijn overgegaan, want de archieven van het klooster Dikninge (vanaf circa 1325 de rechtsopvolger van het klooster te Ruinen) zwijgen erover. Het lijkt onwaarschijnlijk dat de overlevering hier een situatie van meer dan 600 of 700 jaar geleden zou aanduiden, maar we kunnen het ook niet uitsluiten.

Het is moeilijk om ons een beeld te vormen van het eigenlijke dorp Oosterhesselen in de Middeleeuwen. Het aantal bronnen is daarvoor eenvoudigweg te beperkt. We kunnen hooguit een reconstructie maken van de erven in Oosterhesselen rond 1600 (zie kaart 2.1), die tevens enigszins een beeld geeft van Oosterhesselen in de late Middeleeuwen. Tien van de vijftien namen op de Zwolse lijst uit circa 1450 kunnen namelijk worden gekoppeld aan erven die in een opgave van gewaardeerde erven uit 1617 worden genoemd. De eigenaars van deze erven beschikten over waarden (aandelen in de marke, het gemeenschappelijke grondgebied) en tezamen vormden deze boerderijen de sociale en economische kern van het dorp. Bij de tien namen uit de Zwolse lijst betreft het mogelijk toenmalige eigenaars/bewoners. Als basiskaart is het kadastrale minuutplan van 1832 gebruikt; het wegenpatroon en de perceelsgrenzen zijn dan ook van dat jaar. In de ruim tweehonderd jaar tussen 1617 en 1832 is natuurlijk het nodige verhandeld, gesplitst en samengevoegd. Men moet het kaartje daarom van afstand en zonder bril bekijken en geen aandacht besteden aan de individuele percelen en perceelsgrenzen. Ook de plaats van de erven is slechts bij benadering aangege-

Kaart 2.1: De erven in Oosterhesselen rond 1600

1. Soebring. Aan het einde van de Middeleeuwen één erve, later gesplitst in twee en weer later in drie huisplaatsen. De naam is mogelijk ontleend aan de ligging aan de zuidzijde van de Brink. Omstreeks 1450 wordt het al vermeld als Sodebrynh.
2. Weem (pastorie), waartoe ook de percelen ten westen en zuiden van Dijkserve (4) behoorden. De meier van de pastorielanden voerde de achternaam Weminge, afgeleid van 'weem'.
3. Kosterij.
4. Dijchs. In de eerste helft van de zeventiende eeuw was dit erve verlaten. De ligging blijkt uit veldnamen: het perceel met het cijfer 4 en dat direct ten noorden daarvan heetten in de negentiende eeuw beide nog Dijkshof. De goornlanden ten zuidoosten heetten toen de Diehsgoren. (RAD, Hypotheekbewaarder, ahte 1841, dl. 14, nr. 19; 1851, dl. 110, nr. 50; 1857, dl. 184, nr. 74; 1858, dl. 196, nr. 31) Omstreeks 1450 wordt Hinryck ten Dike vermeld.

5. Bloeminge. Van dit erve is het ten zuiden daarvan gelegen huis afgesplitst.
6. Oldenbanderinge. Oorspronkelijk alleen Banderinge geheten. Omstreeks 1450 worden zowel een Frederyck Bannerynghe als een Rolef Banrynghe vermeld. Mogelijk bestond op dat moment Nijenbanderinge dus ook al. Omdat Frederyck op de Zwolse lijst direct vóór Hinryck Bannynge (zie 7) vermeld wordt en Rolef direct vóór Bantinghe (15), is het niet uitgesloten dat eerstgenoemde bewoner van Oldenbanderinge was en laatstgenoemde van Nijenbanderinge.
7. Banninge. De naam van de eigenaars/bewoners van dit erve wordt later ook wel verbasterd tot Banderinge, maar al omstreeks 1450 wordt Hinryck Bannynge vermeld.
8. Kiers.
9. Stegemans of Kuipers. Op grond van de volgorde van de lijst van gewaarden uit 1617 zal één van deze erven op de aangegeven plek gelegen hebben, vermoedelijk Kuipers. In dat geval kan Stegemans ten zuiden of oosten ervan gelegen hebben, maar dit zijn wel erg kleine huisplaatsen voor een erve met driekwart waardeel, waarover Stegemans in 1617 beschikte.
10. Hebers.
11. Schoemakers.
12. Eisinge. Van dit erve is, vermoedelijk in de zeventiende eeuw, Nijeisinge afgesplitst, maar de twee boerderijen lijken in diezelfde eeuw weer te zijn samengevoegd.
13. Oldejimkinge.
14. Nijejimkinge. De ligging is gebaseerd op de veldnaam Nijjimmingsteeg waaronder in de negentiende eeuw zowel het perceel met het cijfer 13 als het smalle, gebogen perceeltje ten oosten en zuiden daarvan bekend stonden. (RAD, Hypotheekbewaarder, akte 1857, dl. 184, nr. 74; 1858, dl. 199, nr. 66) Vermoedelijk had de naam alleen betrekking op het smalle perceel, omdat dat inderdaad op een steeg lijkt die toegang geeft tot het perceel met cijfer 14. Dit zou dan Nijejimkinge moeten zijn, wat overeenkomt met de volgorde in de lijst van gewaarden uit 1617. Ook de ligging van de percelen doet vermoeden dat nr. 13 ouder is dan nr. 14. Overigens komen in een andere lijst uit hetzelfde jaar Oldejimkinge en Nijejimkinge in omgekeerde volgorde voor, dus zeker is dit alles niet. Zowel Olde- als Nijejimkinge waren in de zeventiende of achttiende eeuw verlaten. Het is niet uit te sluiten dat de naam Jimkinge terug te voeren is op Jan Gibbykinghe die we rond 1450 aantreffen. De gorenlanden ten zuiden en oosten van deze erven heetten overigens later in de volksmond de Volmansgoren. (Hypotheekbewaarder, akte 1851, dl. 110, nr. 63; 1857, dl. 184, nr. 74; 1860, dl. 222, nr. 38; 1861, dl. 237, nr. 20) Hebben we hier een herinnering aan een erve Wolmering dat hier in de buurt lag? We vinden rond 1450 immers een Albert Wolmerynch vermeld. Verdere gegevens hierover ontbreken en de precieze situatie blijft onzeker.
15. Bantinge. Het opmerkelijke ovale perceel stond in 1858 nog bekend als De Bantinghof en het perceel ten oosten daarvan als De Bantinghofakker. Beide percelen waren toen in dezelfde hand als het lange perceel ten zuiden van de Bantinghof dat bekend stond als Woerd. (RAD, Hypotheekbewaarder, akte 1858, dl. 196, nr. 31; akte 1858, dl. 199, nr. 66) Bantinge was halverwege de zeventiende eeuw verlaten. Omstreeks 1450 wordt Bantinghe vermeld.
16. Homeringe. Hiertoe behoorden blijkbaar het perceel met het cijfer 16 en het perceel ten noorden daarvan. Het noordelijke van de twee percelen stond in 1851 bekend als De Hominghof, terwijl het zuidelijke in de overlevering verbasterd is tot Hobinghof. In het laatstgenoemde perceel zijn destijds stenen straatjes en een askolk blootgelegd, wat op een huisplaats duidt. (RAD, Hypotheekbewaarder, akte 1851, dl. 110, nr. 50; Oldenbanning, Het ontstaan, 32) Omstreeks 1450 wordt Aloef Homerynghe vermeld.
17. Bomers. Ook van de ligging van dit erve is slechts bekend dat het in de buurt van de Vörshoornbrink lag. Het tweede perceel ten noordoosten van 16 heette in 1857 nog Beumers. (RAD, Hypotheekbewaarder, akte 1857, dl. 184, nr. 74) In 1830 had dat perceel dezelfde eigenaar als 17 en de twee donkergrijs gekleurde percelen ten zuiden daarvan. Op grond daarvan is het niet uitgesloten dat 17 de ligging van Bomers aangeeft, maar meer zekerheid is nog niet te geven.
- Nijenbanderinge. Hiervan is de ligging gebaseerd op de volgorde van de lijst van gewaarden uit 1617 en mondelijke overlevering. (Mededeling van de heer H. Abbing te Oosterhesselen) Zoals bij Oldenbanderinge vermeld is, is het niet onmogelijk dat het erve in 1450 bewoond werd door Rolef Banrynghe.
19. Coops, Hebinge en Wolters. Oorspronkelijk was dit één erve, Hebinge geheten, waarvan de twee keuterijen afgesplitst waren, vermoedelijk in de zestiende eeuw, want in 1617 was deze afsplitsing nog bekend. (RAD, HAK, inv.nr. 201) De volgorde van noord naar zuid van Coops, Hebing, Wolters, Geerts en Smits (19 t/m 21) is wel zeker, maar niet waar dit rijtje precies lag. Omstreeks 1450 wordt Wernse Hebynghe vermeld, dus toen zal Hebinge-erve al bestaan hebben.
20. Geerts. Dit erve was in de late Middeleeuwen eigendom van het St.-Brigittenklooster te Kampen. Na de Hervorming werd de stad Kampen eigenaar.
21. Smits. De behuizing van Smitserve is halverwege de zeventiende eeuw afgebroken, waardoor de localisering bemoeilijkt wordt. Als Smitserve ongeveer op de plaats van 21 lag, is het huis later weer opgebouwd, maar evengoed kan de oorspronkelijke boerderij op één van de lichtgrijze percelen ten zuiden daarvan gelegen hebben.

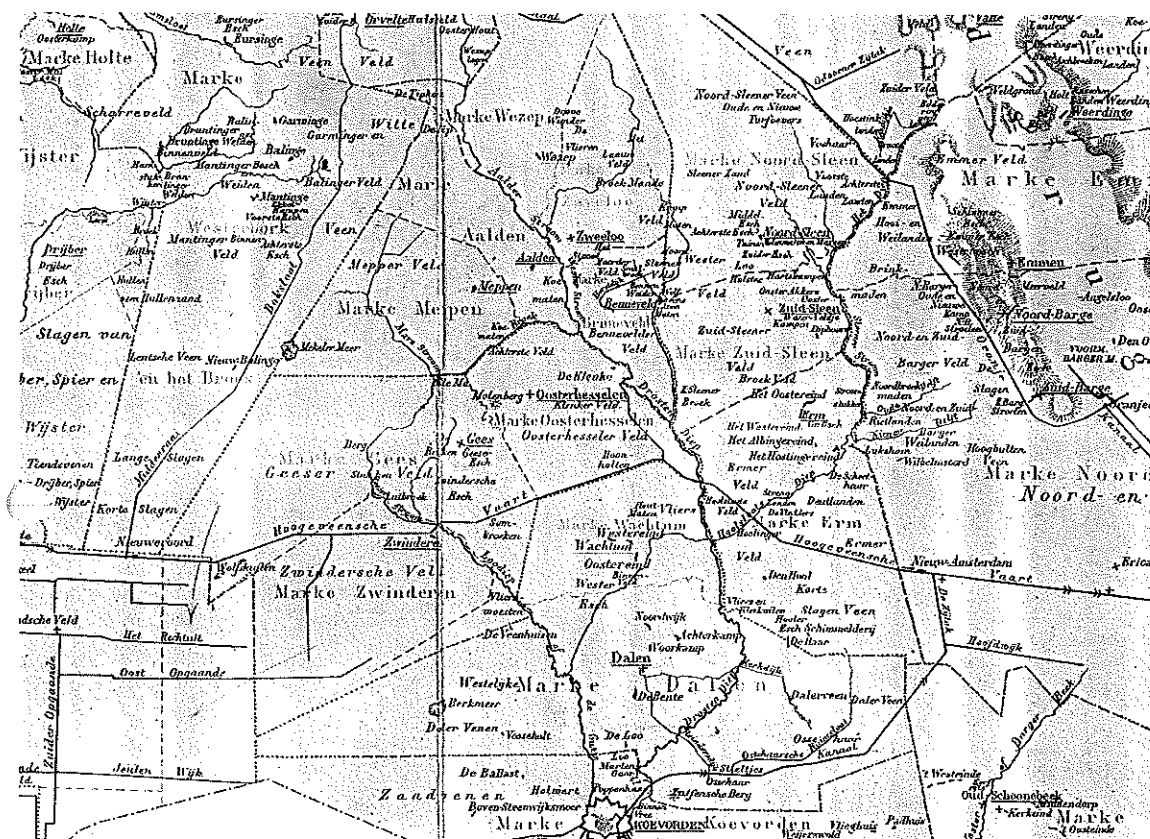
ven, in de volgorde van de lijst uit 1617. De precieze ligging is in veel gevallen onbekend. De hier weergegeven structuur van het dorp moet dan ook gezien worden als een ongedateerde, onscherpe foto, als een globaal beeld van het dorp als geheel.¹¹

Ondanks alle onzekerheden van de reconstructie, geeft zij een heel ander beeld van het dorp Oosterhesselen dan we uit later tijd gewend zijn. Op de oudste kaart van Oosterhesselen, uit 1773, heeft het dorp de vorm van een niervormige ring van boerderijen en andere behuizingen, gegroepeerd rond de brink, waar in het midden de kerk staat. Deze vorm zou het dorp nog zo'n anderhalve eeuw kenmerken. Aan het einde van de Middeleeuwen lagen de huizen echter nog in een langgerekte S-vorm. Oosterhesselen mag tegenwoordig dan wel bekend staan als een schoolvoorbeeld van een dorp rond één brink, vroeger kende het twee brinken, die met elkaar werden verbonden door een weg. De grote brink in het zuidwesten, tegenwoordig de brink, gaf toegang tot de heide ten zuiden van het dorp. De noordoostelijke brink, de Vörsboom genaamd, vormde de drift naar het noordelijke veld. Er was een concentratie van erven aan de noordwestzijde van de grote brink en, in mindere mate, ten westen van de kerk en aan de Vörsboom. Hierbij moeten we dan nog bedenken dat het zwaartepunt van het dorp vóór de kerkstichting omstreeks 1300 nog verder naar het oosten lag, omdat kerk, pastorie en kosterij toen nog niet bestonden.

De reconstructie geeft ook een mogelijke oplossing van het plaatselijke gezegde "Obing, Bobing, Bantingboer, laot de zwienen ies oet", dat vroeger gezegd werd als de scheper in aantocht was en de varkens konden worden losgelaten.¹² De naam Banting levert geen probleem op; het slaat op het erve Bantinge. 'Obing' zal een verbastering zijn van Hobinghof, de naam waaronder het erve Homeringe later bekend stond. Het ligt dan voor de hand achter het mysterieuze 'Bobing' het erve Bomers te zoeken, waarbij deze vervorming in de hand gewerkt is door rijm dwang. Dat de namen zo verbasterd zijn, is niet verwonderlijk, aangezien deze drie erven al sinds de zeventiende eeuw verlaten waren. Het rijmpje zou dus van vóór die tijd moeten dateren en erop duiden dat de Vörsboombrink vooral werd gebruikt als drift voor varkens. De omgeving rond de Vörsboom is wel aangeduid als 'Oud-Oosterhesselen', maar dat kan men eigenlijk niet zo zeggen. Want wat is het oudste deel van een dorp dat tot circa 1200 door de omgeving gewandeld heeft?¹³

Op de erven woonden de burenen, bestaande uit eigenerfden (eigenaars van een erf), boeren die gerechtigd waren in de marke, die met andere woorden waardelen hadden. Als zodanig stonden ze aan de top van de maatschappelijke ladder in het dorp. Binnen de marke was hun rechtspositie in principe gelijk aan die van de bewoners van De Klencke, al hadden die aanzienlijk meer waardelen. Het aantal waardelen waarover iemand beschikte, gaf recht op een evenredig aandeel in het gebruik van de markegronden. Ook als markegronden gescheiden werden (verdeeld onder de rechthebbenden), ging dat naar gelang ieders waardeelbezit. Op het kadastrale minuutplan uit 1832 (zie kaart 2.1) is dit goed zichtbaar in de vele kleine, vaak langwerpige percelen van de es, de hooilanden en de goornlanden (tuinen) die toen in handen van vele verschillende eigenaars waren. Voorbeelden van tuinen die in gebruik waren bij de verschillende erven zijn de Dieksgoorns (ten oosten van 3), de Brinkgoorns (ten noorden van 18), de Volmansgoorns (ten zuiden van 14) en de Vörsboomsgoorns (ten westen van 16).

Voor de exploitatie van een groter boerenbedrijf was het gebruik van een deel van de marke een noodzaak. De markegronden leverde voedsel voor de "beesten, peerden, swijnen en schaepen", hout en turf voor de huisbrand "ende is alleman wel bewust dat in Drenthe gheen erve behoerlijk can beguedet (voorzien, RHA) worden met beesten ende

Deel van de door B.M. de Jonge van Elmeest in 1920 vervaardigde kaart van (voormalige) marken in Drenthe, met daarop onder andere die van Oosterhesselen, Gees en Zwinderen (RAD, TA, nr. 44)

met peerden sonder eenich groonlandt mede te ghenieten ghelijck ander buerlieden", zoals de eigenaars van Soebringhe in 1617 schreven in een klacht tegen de bewoners van de Klencke.¹⁴ Boeren die de wind mee hadden en wier veestapel bijvoorbeeld groeide zullen dus behoefte hebben gehad aan meer waardelen. Zij konden deze dan van andere gewaardeelden die geld nodig hadden of waardelen konden missen, overnemen. Zo rustte in 1617 driekwart waardeel op het erve Banninge, waarvan drieachtste zou toebehoren aan de eigenaars van Eisinge en drieachtste aan Oldenbandringhe. Dergelijke afsplitsingen konden plaatsvinden door handel of door vererving. De aantallen werden door verdeling en combinatie steeds ingewikkelder, waarbij men een voorkeur had voor verdelingen in vierden, achtsten, zestienden et cetera. Voor die breuken gebruikte men bij voorkeur concrete benamingen. In 1807 bezaten de weduwe Zwindermans en haar zoon bijvoorbeeld driekwart waardeel en 1/32 min "een been van een schaap waardeel, de waar gerekent tegen 64 schaap".¹⁵ Een schaap was dus 1/64 waardeel en een been van een schaap een kwart daarvan, 1/256 waardeel. De weduwe en haar zoon bezaten dus 199/256 waardeel. Al in het begin van de zeventiende eeuw heerste er onzekerheid over de verdeling van de waardelen, zoals uit de inventarisatie van 1617 blijkt. De aantallen waardelen uit die tijd zijn dan ook weinig bruikbaar om een 'oorspronkelijke' situatie te reconstrueren, zoals wel eens gedaan wordt.

De Oldenbanningstee (Burg. de Kockstraat 12). De naam Oldenbanning is in allerlei spellingsvarianten al sedert de Middeleeuwen verbonden met Oosterhesselen. Het oudste gedeelte van de huidige boerderij is de schuur links op de foto, die dateert uit circa 1650 (collectie H.J. Lesschen, Oosterhesselen)

Opvallend is wel dat het Geertserve - zoals gezegd tot de Hervorming eigendom van het St.-Brigittenklooster te Kampen en daarna van die stad zelf - in 1617 beschikte over een heel waardeel. Omdat kloostergoederen aanzienlijk minder aan handel onderhevig waren, is het niet uitgesloten dat dit waardeel al enkele eeuwen aan deze boerderij verbonden was. Dit kan erop wijzen dat één waardeel ooit het 'standaard aantal' van een erve is geweest, waarbij sommige kleinere erven dan wellicht minder en grotere erven meer toekwam. Ook de pastorie en de kosterij beschikten naast hun landerijen over waardelen. Helaas kunnen we hieruit niet opmaken of de marke ten tijde van de kerkstichting al bestond of niet. Is dat wel het geval geweest, dan zullen de buren de pastoor en de koster ongetwijfeld van de noodzakelijke waardelen hebben voorzien. Dateert de marke echter pas uit latere tijd, dan zullen de pastoor en de koster als mede-geërfd en ongetwijfeld ook aanspraak hebben gemaakt op hun aandeel in de vorm van waardelen.

Waardelen gaven echter niet alleen recht op het gebruik van een bepaald deel van de markegrond. De buur die waardelen bezat, was op grond daarvan een zogenaamde volgerechtigde inwoner die ook beschikte over een stukje 'overheidsgezag'. De gezamenlijke buren - de buurschap genaamd - waren bekleed met openbaar gezag en konden beslissingen nemen die ook de andere dorpelingen raakten. Bij een middeleeuwse rechtzitting vormden de buren bijvoorbeeld de ommestand: onder voorzitterschap van een vertegenwoordiger van de landsheer legden zij getuigenissen af en stelden ze ook de vonnissen vast, die vervolgens door de landsheerlijke 'ambtenaar' werden uitgesproken en daarmee van kracht werden.¹⁶ Overigens gold dit alleen voor gezinshoofden. Echtgenotes, kinderen en inwonende fami-

lieden hadden geen deel aan bestuur en rechtspraak. Samengevat had men alleen deel aan het openbare bestuur en rechtspraak als men beschikte over bepaalde bezittingen en gezins-
hoofd was. Wie men was (op wereldlijk gebied), werd dus voornamelijk bepaald door wat men had. De verzameling van alle volwaardige buren bezat niet alleen bijna al het land in de buurschap en marke, zij waren de buurschap. Het geïdealiseerde beeld van de vroegere Drentse dorpsgemeenschappen als 'boerendemocratieën', waarin iedereen gelijk was in rechten en plichten, klopt dan ook niet.

Andere dorpingen dan de buren hadden dus geen aandeel in bestuur en rechtspraak, maar ze maakten wel deel uit van dezelfde leefgemeenschap. Ze konden natuurlijk ook familie van de buren zijn. Na de buren kwamen als volgende groep op de maatschappelijke ladder de meiers (pachters of huurboeren). Hun positie lag tussen die van de buren en de andere niet-buren in. Ze waren geen eigenerfden, omdat hun boerderij eigendom van een ander was, maar ze gebruikten vaak wel de aan een erve verbonden waardelen en maakten dan deel uit van de buurschap voor wat betreft het gebruik van de marke. De status van de meiers was deels afhankelijk van die van hun landheer: men kon land in gebruik hebben van een buur (zelf al of niet in de buurschap woonachtig), van een edelman (op De Klencke of elders), van de kerk of pastorie en van een klooster. In Oosterhesselen waren al deze meiers vertegenwoordigd. Een meier van de pastorie woonde op de boerderij ten westen van de pastorie, die in de zeventiende eeuw bekend stond als Weminge (afgeleid van weem, pastorie). Maar ook vóór die tijd zal hier vermoedelijk een meier van de pastorie hebben gewoond. Meiers van kloosters zaten in de Middeleeuwen op het Geertserve, dat ten oosten van de kerk lag en eigendom was van het St.-Brigittenklooster te Kampen, en op het huis van het klooster te Ruinen.

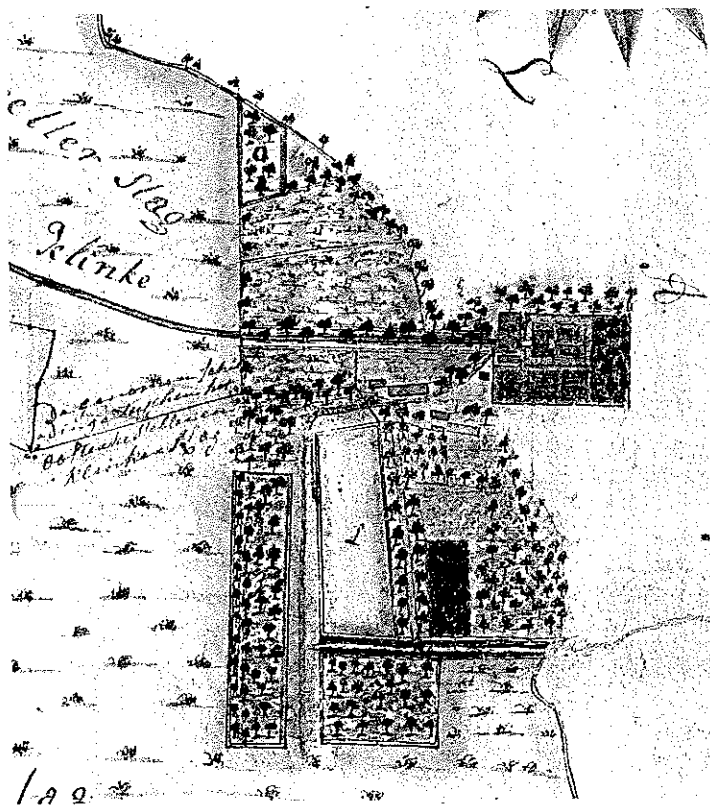
De naam van de huidige Kaasboerderij de Kloosterhoeve aan de Burg, de Kockstraat 44 herinnert aan de tijden dat kloosters bezittingen hadden in Oosterhesselen. Deze foto werd omstreeks 1975 genomen door H.J. Lesschen (collectie H.J. Lesschen, Oosterhesselen)

Behalve buren en meiers boerden ook keuters in Oosterhesselen. Keuters werden in latere tijd omschreven als boeren die weliswaar op eigen grond woonden, maar minder dan een kwart waardeel bezaten. Anders dan de meiers, hadden ze dus geen speciale band met een landheer, maar ze golden ook niet als eigengeërfd in de bestuurlijke en juridische zin van een buur. Als een keuter bijvoorbeeld eenachtste waardeel bezat, had hij natuurlijk wel het evenredig gebruik van de marke. Hoeveel keuters Oosterhesselen in de Middeleeuwen telde, is onduidelijk, evenals het aantal ambachtslieden en arbeiders. De bronnen laten ons hier volledig in de steek. In de zeventiende eeuw waren het vooral keuters en buren die tevens een ambacht uitoefenden, maar in hoeverre hun inkomsten uit de landbouw of uit hun ambacht voortkwamen, weten we niet. Arbeiders mag men hoofdzakelijk verwachten onder de inwonende familieleden van boeren en onder de keuters.

Naast al deze bevolkingsgroepen was ook de adel in Oosterhesselen vertegenwoordigd, in de vorm van eigenaars van de havezate De Klencke. Het is onduidelijk wanneer het eerste huis op de plaats van de huidige havezate is gebouwd. Een eerste vermelding dateert pas uit 1482, toen het goed "Clenckynge" en "Klempynge" werd genoemd.¹⁷ Er zijn echter aanwijzingen dat de geschiedenis van de havezate veel verder teruggaat. De eigenaars beschikten bijvoorbeeld over de derde voet (een derde deel van de waardelen) in de marke van Oosterhesselen, wat op een oud recht kan wijzen. De invloedrijke familie Klencke of Klenckinge is al vanaf 1219 bekend in Drenthe.¹⁸ Het is echter niet zeker of de leden ervan zelf op De Klencke hebben gewoond. Halverwege de vijftiende eeuw was de havezate wel in hun bezit, maar het is niet onmogelijk dat het slechts één van hun goederencomplexen was. Als De Klencke haar hoofdresidentie zou zijn geweest, is het opmerkelijk dat zo'n belangrijke adellijke familie in de plaatselijke kerk niet meer sporen heeft achtergelaten. Ten tijde van de kerkstichting waren de Klenckes ongetwijfeld welgesteld genoeg om zelf het initiatief tot de stichting te nemen, de nieuwe kerk van goederen te voorzien en zo het collatierecht te verkrijgen. Ook in later tijd hebben de bewoners er, zoals gezegd, geen vicarieën of prebenden gesticht, waardoor zij hun aanzien in de ogen van de dorpsgenoten konden vergroten. De Klencke kende pas met zekerheid permanente adellijke bewoners halverwege de zestiende eeuw, toen de animo voor dergelijke geestelijke stichtingen al sterk afnam. Zolang andere bronnen het tegendeel niet aannemelijk maken, is het niet onwaarschijnlijk dat het hoofd van de familie Klenck(ing)e in de veertiende en vijftiende eeuw elders woonde.

Pas vanaf het begin van de vijftiende eeuw geven de bronnen enig zicht op de geschiedenis van De Klencke. Toen waren verschillende personen - nazaten van de Klenckes, van wie de onderlinge verwantschap niet goed uit te maken is - gemeenschappelijk eigenaar van het goed. In 1504 verkochten zij "Klenckinge" aan Johannes van Zwyrer Everdszoon, Daem Hebingh en Johan Keerssoon, vermoedelijk alle drie buren van Oosterhesselen. Hun erfgenamen verkochten De Klencke in 1519 door aan Hinrick van Haersolte, die het op zijn beurt in 1558 aan Herman van Welvelde overdeed. Tot de tweede helft van de zeventiende eeuw zou de havezate in het bezit van de Van Welveldes blijven.¹⁹ Ook hier kunnen we ons er trouwens over verbazen dat de nazaten van de oude Klenckes in 1504 hun stamhuis zouden hebben verkocht aan drie, niet-adellijke buren. In die tijd was de gehechtheid van families aan onroerende goederen weliswaar al sterk afgenomen, maar ten aanzien van stamhuizen was men doorgaans terughoudender om ze uit de familie te laten raken.

De bewoners van De Klencke maakten uit hoofde van hun afkomst en gegoedheid deel uit van de ridderschap, een adviescollege van de bisschop van Utrecht als landsheer. In de loop van de zestiende eeuw groeide de ridderschap uiteindelijk uit tot één van de twee

De eerste min of meer gedetailleerde afbeelding van De Klencke, met zijn twee bouw- en schathuizen, omringende landerijen en bijbehorende boerderijen. Het is een detail van een kaart uit 1773. Zo'n 130 jaar eerder was De Klencke omschreven als "t huiss in sijn grafften (= grachten), met singel, hofsten en plantagen" (RAD, TA, nr. 133B)

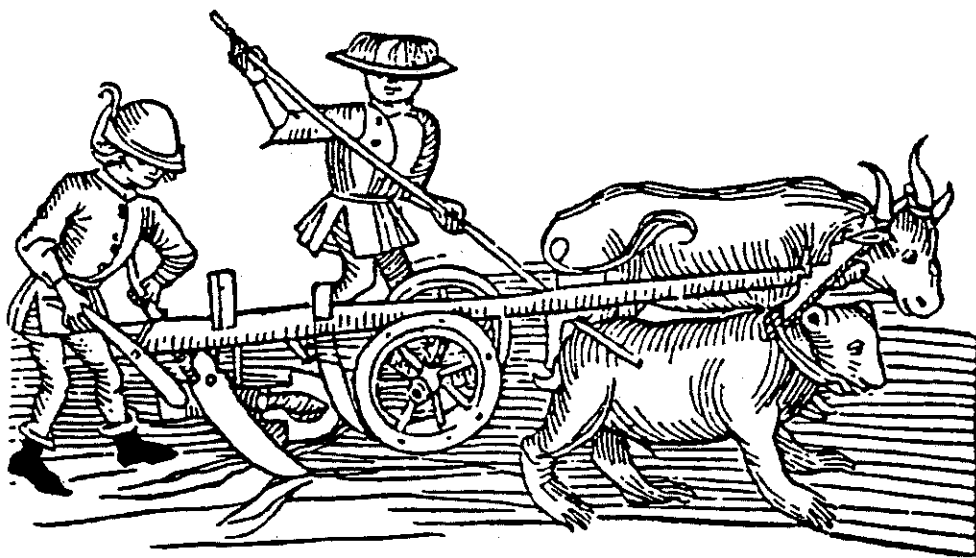
delen die het bestuur van Drenthe uitmaakten, namelijk Ridderschap en Eigenerfden. De positie van de bewoners van De Klencke in Oosterhesselen zelf werd echter vooral bepaald door hun uitgebreide bezittingen, waaronder verschillende erven en zoals gezegd eenderde van alle waardelen in de marke. Door dat laatste hadden ze een grote stem binnen de marke; geen ander had zoveel waardelen. Hun Hesseler bezittingen gaven hen ook een speciale band met een aantal dorpsgenoten, namelijk die van landheer ten opzichte van zijn meiers. Men moet zich deze band tijdens de Middeleeuwen niet als puur zakelijk voorstellen. Gezinsverhoudingen tussen personen werden toentertijd voornamelijk bepaald door grondbezit en -gebruik. Een meier betaalde zijn landheer niet alleen huur, maar behoorde tot op zekere hoogte tot diens familie. De edelman kon bijvoorbeeld op de trouw van zijn meier rekenen bij het beslechten van een vete. Andersom genoot de meier bescherming van zijn heer als hem onrecht werd aangedaan. Deze relatie, die aan het einde van de Middeleeuwen langzamerhand verzakelijkte, kon nog lang blijven bestaan in de vorm van hofhulp: meiers waren verplicht om enkele dagen per jaar werkzaamheden voor hun landheer te verrichten. Daarbij ging het niet alleen om de reële waarde van die diensten. Het was ook een manier om symbolisch de relatie tussen heer en meier te benadrukken.

Al kende de Klencke vóór de zestiende eeuw wellicht geen permanente adellijke bewoning, dat weerhield de eigenaars er niet van om een traditie in te zetten die eeuwen zou duren: ruzie met de andere gerechtigden in de marke. De oudste bronnen, uit de vijftiende eeuw, berichten al over onenigheden. Na de komst van Van Haersolte en de familie Van

Welvelde nam deze strijd nog eens flink toe, om tot in de negentiende eeuw voort te duren.²⁰ Zeker in de tweede helft van de zestiende eeuw bleek ook op andere wijze de expansiedrang van De Klencke: de Van Welveldes kochten toen de drie erven Bantinge, Homeringe en Bomers op. Het zal niet voor niets zijn geweest dat dit de drie naastbij gelegen erven van de havezate waren. Blijkbaar waren de Van Welveldes van plan om ruimte te scheppen voor een groots landgoed dat geen huizen van eigenerfden in zijn buurt duldde, maar alleen die van onderhorige meiers. De bloeitijd van De Klencke en haar bewoners zou echter pas komen na 1600.

Het voorgaande geeft aan dat de dorpsbevolking van Oosterhesselen tijdens de Middeleeuwen bestond uit verschillende groepen, elk met hun eigen positie, rechten en plichten. Dit strookt niet bepaald met het idyllische beeld dat velen hebben van de middeleeuwse dorpssamenleving, waarin allen gelijk zijn en broederlijk en zonder morren hun naoberplichten vervullen. Het zal duidelijk zijn dat een dergelijk beeld danig genuanceerd moet worden: de Drentse maatschappij in de Middeleeuwen was niet beter of slechter dan de huidige, maar tot op zekere hoogte heel anders. De structuren waren in de loop der eeuwen in een bepaalde vorm gegroeid en wijzigden zich langzaam, naar gelang de noden en behoeften van de samenleving veranderden, door bevolkingsgroei en -afname, nieuwe landbouwtechnieken, klimaatwisselingen en politieke ontwikkelingen op een hoger niveau. Oosterhesselen zal nooit bestaan hebben uit geheel gelijkwaardige boeren, die hun aandeel in buurschap en marke gelijkelijk verdeelden. Ongelijkheid in bezit en sociale positie vinden we in alle maatschappijen.

Een groot verschil tussen de middeleeuwse maatschappij en de huidige was het ontbreken van een nadrukkelijk aanwezige centrale overheid. Burgemeesters, rechters, politie of leger in de huidige vorm waren onbekend en een deel van hun taken lag bij de bevolking

Middeleeuwse boeren aan het ploegen. De ploeg die ze gebruiken is aanzienlijk geavanceerder dan zijn voorganger, het eergetouw. Zo is hij voorzien van wielen en heeft hij ijzeren ploegscharen (uit: Th. Liver, Schwäbische Chronik [Ulm, 1486])

zelf. Er was weliswaar een landsheer in de persoon van de bisschop van Utrecht, die ook zijn vertegenwoordigers in Drenthe zelf had, maar doorgaans merkten de Hesseliers weinig van hen. Eigenlijk kwamen ze alleen met hen in aanraking in het geval van belastingen en op het gebied van de rechtspraak, naar aanleiding van burenruzies, geschillen over land, misdrijven en dergelijke. De rechtspraak was echter niet ingericht in de vorm van wetten, die door de 'overheid' in het verre Utrecht waren uitgevaardigd. Ook in Oosterhesselen gold het Drentse gewoonterecht, het landrecht, dat in de Middeleeuwen maar voor een heel klein gedeelte op schrift was gesteld en voor de rest uit het rechtsgevoel van de Drenten voortkwam. De rol van de bisschop als landsheer was daarbij hoofdzakelijk beperkt tot zaken die de organisatie van de rechtspraak en het procesrecht betroffen. Pas in het begin van de vijftiende eeuw werd op lokaal niveau in Drenthe en dus ook in Oosterhesselen een vertegenwoordiger van de bisschop benoemd, in de persoon van de schulte. De schulte was verantwoording schuldig aan de drost, de 'ambtenaar' die vanuit Coevorden namens de bisschop de wereldlijke macht in Drenthe uitoefende.

Naast het wereldlijke gezag vormde ook de kerk een overheid. In Drenthe waren de wereldlijke en geestelijke overheid in één persoon verenigd, aangezien het kerkelijk onder het bisdom Utrecht viel. De rechtspraak op geestelijk terrein werd echter niet uitgeoefend door de wereldlijke vertegenwoordigers van de bisschop, maar door de bisschop zelf en de deken van Drenthe. Zij deden dat op basis van canoniekrechtelijke regels die voor de hele kerk golden en een aantal bepalingen die specifiek betrekking hadden op Drenthe, het zogenaamde seendrecht (afkomstig van 'synodos', wat letterlijk 'samenkomst' betekent). Het geestelijk recht was niet alleen gericht op het reilen en zeilen van de kerk zelf, maar hield zich ook bezig met het huwelijksrecht, armenzorg, testamenten en dergelijke. Pas na de Hervorming zou de wereldlijke overheid zich deze zaken toeëigenen en uiteindelijk het monopolie op recht en overheidsgezag krijgen, zoals wij dat nu kennen. Voor de middeleeuwse Hesseler had de kerk echter een veel bredere betekenis dan alleen haar rol op het terrein van de rechtspraak. Anders dan tegenwoordig maakte hij er vanaf zijn geboorte automatisch deel van uit. De roomse kerk was ook de enige; ze omvatte de hele West-Europese gemeenschap, behalve de Joden. Deze kerk diende de belangen van iedere individuele Hesseler: zijn zieleheil na het overlijden. In het hiernamaals lag van oorsprong de voornaamste taak van de kerk, maar om zich van haar taken te kunnen kwijten had ze al snel ook wereldlijke belangen gekregen, zoals de bouw en instandhouding van kerken, het levensonderhoud van priesters en de bevordering van het zedelijk welzijn van de mensen. Zo was in de eeuwen (het begin van onze jaartelling het ingewikkelde complex van instituties, rechtsregels, liturgie, ambten et cetera ontstaan, dat we 'de kerk' noemen.

De Drentse maatschappij in de late Middeleeuwen was complexer dan tegenwoordig wel gedacht wordt. Dat zou nog duidelijker worden, wanneer we verder in detail zouden treden. Iedere Hesseler behoorde tot vele gemeenschappen, waarin hij of zij een bepaalde positie had: men behoorde tot een gezin, tot een familie ('maagschap'), tot een parochie, tot een buurschap of marke, tot de meiers van een landheer, tot de leenmannen van een leenheer, tot de Drentse bevolking et cetera. Al deze gemeenschappen en rechtskringen tezamen bepaalden de vrijheid en de positie van de Hesseliers. Is ieder individu tegenwoordig slechts onderworpen aan de wetten die door de Nederlandse staat onderhouden worden, in de Middeleeuwen kenden alle bovengenoemde, elkaar deels overlappende rechtskringen een bepaalde autonomie en eigen rechtsbronnen: canoniek recht, leenrecht, willekeuren van buurschappen en marken, landrecht, ongeschreven gewoonterecht, enzovoorts. Voor het

begrip van de middeleeuwse Drentse maatschappij is het goed bij deze verschillen met de hedendaagse samenleving stil te staan.

In de zestiende eeuw zou veel van dit alles veranderen. Het was een eeuw die werd getekend door ingrijpende gebeurtenissen: de bisschop van Utrecht verloor Drenthe in 1522 aan de hertog van Gelre, de hertog moest het op zijn beurt in 1536 afstaan aan keizer Karel V en vanaf 1568 begon de opstand tegen Karels zoon Filips II, die de geschiedenis is ingegaan als de Tachtigjarige Oorlog. Het bracht de gewone Drenten oorlogsgeweld, zoals ze dat niet eerder hadden gekend. Het komen en gaan van soldaten, die rovend en plunderend door de Landschap trokken, bracht velen armoede en verdriet. Vooral in de laatste decennia van de zestiende eeuw moesten de noordelijke provincies het ontgelden. Ongeacht partij of geloof werden de bewoners het slachtoffer van de altijd onderbetaalde huurlingen. Ook aan Oosterhesselen ging het geweld niet voorbij. In 1597 werd gemeld dat de tienden die de moederkerk in Zweeloo uit haar dochterparochie toekwamen "nu weinich opbrengen overmits voele landen nu belmondich (braak, RHA) liggen". Het was een klacht die we in de registers van die tijd steeds weer horen. In 1600 heette het "dat meer als het derdendeel van de lantschappe (Drenthe, RHA) als noch onbetimmer, onbewoondt ende daer voormaels 't beste koren te waszen plach, verwoest leggende is". Het zou nog jaren duren voor het leven van de Drenten weer normaler werd. In de tussentijd kreeg Drenthe nieuwe staatsinstellingen en werd het roomse geloof vervangen door de hervormde religie. Daarmee kwam rond 1600 eigenlijk pas echt het einde van de Drentse Middeleeuwen.²¹

Noten 1

22. Anderzijds kan de naam Klenkerheugte, evenals de naam van de latere havezate De Klencke, duiden op de zandheuvel waar op het gebouw lag. In Nederland en Duitsland vinden we talloze Klenk- en Klink-namen in allerlei spellingsvarianties met de algemene betekenis van zandheuvel. Zie Huizinga-Onnekes, 'Kleng- en klingnamen', 221-224; Klinkenberg, 'Kleng- en klingnamen', 40-41 en Kleyn, 'Een heraldisch-philologische benadering' 64 (met dank aan R.H. Alma voor deze inlichtingen). Een directe samenhang van de naam Klencke met Oosterhesselen is pas in de vijftiende eeuw bewijsbaar. Zie daarvoor hierna, hoofdstuk 2, pagina 32.
23. Naarding gaf een versie in Drents dialect, jammer genoeg aangedikt met zijn eigen fantasie. Enige correctie hierop is te vinden bij Boesjes. Naarding, 'De Klinkenberg', passim; Boesjes, 'De Klinkenhoogte', passim. Bij een booronderzoek in 1990/1991 is op de bodem van de gracht baksteen aangetroffen. Misschien heeft er dus op de heuvel iets (geheel of gedeeltelijk) van steen gestaan. Jelsma, *Ruilverkavelingsgebied*, 23.

Noten 2

Hoofdstuk 2:

1. Blok, *Oorkondenboek*, I, nr. 44.
2. Er is al dikwijls gefantaseerd over de relatie tussen Westerhesselen en Oosterhesselen - zie De Vries, *Drentse plaatsnamen*, 43-47 -, maar een ander verband dan het hier geschetste zal er niet geweest zijn.
3. Janssen, 'De kerk'.
4. Ennik, 'De ruiling', 38; Kuipers, *Oosterhesselen*, 76.
5. RAD, OSA, inv.nr. 365; Nanninga Uitterdijk, 'Aanteekeningen', 80.
6. RAD, OSA, inv.nr. 14, VII, pag. 9, 4 febr. 1613; *Ibidem*, XIV, pag. 98, 3 sept. 1624, pag. 161, 17 dec. 1624; *Ibidem*, XVI, pag. 21, 21 maart 1628; RAD, OSA, inv.nr. 1720, I, pag. 44, 21 maart 1628. Ook over de tienden die de moederkerk in Zweeloo uit haar dochterparochie toekwamen, werd na de Hervorming trouwens jarenlang geprocedeerd, omdat dergelijke relaties tussen kerken verworven waren tot een uitsluitend vermogensrechtelijke last. Zie hiervoor RAD, OSA, inv.nr. 367, 7 okt. 1632; RAD, OSA, inv.nr. 1720, II, pag. 423, 7 dec. 1638; *Ibidem*, III, pag. 61, 14 mei 1641, pag. 165, 20 juli 1643, pag. 177, 19 okt. 1643.
7. GAZ, Oud administratief archief, inv.nr. 333 (Zwolse lijst); Smegen, 'Vier erven', 36-63. Eventuele adellijke bewoners van de Klencke worden niet vermeld in de Zwolse lijst. Zij hadden, als ze er al waren, vrijdom van deze belasting, want ook andere edelen in Drenthe vinden we in de lijst niet terug. Zie voor het inwonertal Timmer, 'De peasants', 21. Zie voor de schuldmudden Blok, 'De vroege Middeleeuwen', 165-170; Heringa, 'Herverdeling', 20-23 en Datema, 'De oorsprong', 63-65.
8. Er is heel wat geschreven over de plaats van de kerk, omdat er van uit werd gegaan dat Gees vroeger groter was dan Oosterhesselen en bovendien centraler lag. Men veronderstelde dat de kerk toch in Oosterhesselen en niet in Gees kwam vanwege het belang van de bewoners van De Klencke bij een nabij gelegen kerk. Het is niet uitgesloten dat dit een rol heeft gespeeld, maar op de keper beschouwd is er dus eigenlijk niet zoveel noodzaak toe.
9. RAG, Hertogelijk archief, inv.nr. 1336.
10. Toen de kerkelijke goederen in Drenthe na de Hervorming geïnventariseerd werden, meldde men uitdrukkelijk "Vyckeryen synt tot Hesselen niet". RAD, OSA, inv.nr. 367. Gerritzen maakt (op gezag van J.S. Magnin) melding van twee vicarieën, maar dit moet dus wel op een vergissing berusten. Gerritzen, *De kerk*, 5. Ook uit andere bronnen zijn geen namen van vicarissen bekend. Vriendelijke mededeling van Drs. O.D.J. Roemeling te Hardegarijp.
11. De reconstructie is gemaakt op basis van archiefgegevens (grondschatting, haardstedengeldregisters), veldnamen uit de collectie van J. Wieringa (aanwezig in RAD) en vormen van percelen. Hierbij zijn gegevens uit latere tijd terug geprojecteerd in het verleden. Door nader onderzoek in zeventiende- en achttiende-eeuwse bronnen is de ligging van de erven ongetwijfeld aan te vullen en te verbeteren.
12. Oldenbanning, *Het ontstaan*, 11. Timmer, 'De peasants', 29, noot 4, geeft voor de eerste twee namen Oving, respectievelijk Boving.
13. Vergelijk Bieleman, 'Mens en plek', 35, 52; Timmer, 'De peasants', 29, en Oldenbanning, *Het ontstaan*, passim. De dikte van het esdek ter plaatse kan overigens wel op ouderdom wijzen. Ook vinden we in deze omgeving de woerdpercelen, die, naar men wel aanneemt, op een vroege vestiging wijst. Beide aanwijzingen zijn overigens allerminst onomstreden.
14. RAD, HAK, inv.nr. 194.
15. RAD, OSA, inv.nr. 1513.
16. Zie voor de Drentse rechtspraak in de Middeleeuwen verder Becker, 'De organisatie', 8-42.
17. Keverling Buisman, *Ordelen*, nr. 4474.
18. Bos, *Huizen van stand*, 101.
19. *Ibidem*, 100-101.
20. Keverling Buisman, *Ordelen*, nr. 4474; Timmer, 'De marke', 52-72.
21. Van Deursen, 'De zestiende eeuw', 282, 285-289. Zie voorts Overdiep, *De Groninger schansenkrijg*, passim.